

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З МУЗИЧНИМ МИСТЕЦТВОМ У СВІТЛІ ІДЕЙ НІЛИ ВОЛОШИНОЇ

У статті окреслено складники методики вивчення ліричних творів у взаємозв'язку з музичним мистецтвом у старших класах крізь призму ідей естетичного виховання Ніли Волошиної. Запропоновано творчі завдання з української літератури у взаємозв'язку з музичним мистецтвом.

Ключові слова: методична спадщина Н.Й. Волошиної, естетичне виховання, література, синтез мистецтв, музичне мистецтво, цільний художній образ, асоціація, інтенціонал.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань розвитку українського суспільства ХХІ століття має бути гуманізація освіти, адже сьогодення вимагає впровадження нових моделей навчання і виховання, переосмислення художніх цінностей, норм і відносин задля зміцнення духовних орієнтирів молодого покоління, розвитку й самореалізації особистості, здатної творчо мислити й діяти.

Особлива роль у цьому відведена українській літературі. Адже, за Концепцією літературної освіти 11-річної школи, "література як мистецтво слова є важливою складовою духовної культури людства" [9, с. 15] і способом формування загальної культури людини, її моральних орієнтацій і цінностей" [9, с. 6].

Проте будь-яка інноваційна методика обов'язково ґрунтується на досвіді й надбаннях видатних учених-попередників, який варто переосмислювати й адаптувати у світлі сучасних освітянських реформ.

Так, завдання освітньої галузі "Мови і літератури" (Державний стандарт базової й повної загальної середньої освіти), сформовані на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, можуть бути якісно реалізовані лише за умови осмислення напрацювань методистів різних часів, їх розуміння проблеми сучасного уроку літератури в конкретних суспільних умовах, стану розвитку дидактики, предметних методик, потреб технологізації освітньої галузі [14, с.22].

Педагогічні ідеї відомого вченого Ніли Йосипівни Волошиної, зокрема щодо системи естетичного виховання й синтезу мистецтв на уроках літератури, сьогодні надзвичайно актуальні й знаходять нове прочитання, адже покликані формувати й розвивати творче сприйняття учнів, навчати бачити красу й духовне благородство, утверджувати прекрасне в собі. Тому поруч із традиційними дидактичними літературознавчими та методичними принципами, серед яких "взаємодія мистецтва й дійсності в естетичній свідомості учня", представлено нові, зокрема "вивчення літератури в контексті розвитку культури й мистецтва", відповідно до якого рекомендовано "розглядати літературні твори в контексті загального культурного руху на певному етапі, у зв'язках із живописом, музикою та іншими видами мистецтва" [9, с.15].

Проте дуже поширеними й сьогодні в практиці вчителів-філологів залишаються стереотипні підходи до викладання літератури, зокрема лірики як ізольованої, замкненої художньої системи. Тому вважаємо необхідним розширювати мистецький контекст викладання літератури застосуванням музичного мистецтва, що не лише естетично виховує, а й сприяє глибшому осмисленню старшокласниками духовної цінності та поезики художніх творів, літературних явищ і фактів у контексті української і світової культур.

Особливої уваги потребує робота з ліричним творами, адже поезія і музика споріднені за своєю природою і внутрішньою структурою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковане розв'язання проблеми дослідження. Суголосною сучасним підходам до викладання літератури є думка Н.Й. Волошиної про те, що література "живе в духовному світі сучасної людини в складних органічних взаємозв'язках і взаємодії з іншими видами художньої й загальної культури, враженнями й асоціаціями, з іншими потоками естетичного буття сучасності", тому вивчення літератури як мистецтва слова має відбуватися у взаємозв'язку з іншими видами мистецтв", зокрема музичним [6].

Розширенню мистецтвознавчих уявлень учнів у процесі ознайомлення з літературним матеріалом присвячено роботи З. Шевченко, А. Вітченка, Т. Яценко, С. Паламар, Л. Овдійчук та ін. Теоретико-методологічні засади вивчення української літератури у взаємозв'язку з різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи створені С. Жилою, яка через специфіку художнього сприймання різних видів образотворчості, взаємовплив мистецьких знань у сучасній шкільній освіті обґрунтувала засади інтеграції мистецьких знань у процесі вивчення української літератури [8]. Про відкритий характер художньої літератури як різновиду мистецтва, що знаходиться в активному і творчому діалозі та взаємодії з іншими видами художньо-естетичної творчості, зокрема з музичним, зазначає у своїх роботах В. Біруля [1].

Однак ціла низка аспектів проблеми ще недостатньо опрацьована. Потребує глибокого дослідження питання використання музичного мистецтва під час вивчення літературних творів, зокрема, ліричних, що має особливий вплив на емоційну сферу школярів, сприяє естетичному вихованню, кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Мета статті – ознайомити зі складниками методики вивчення старшокласниками ліричних творів у взаємозв'язку з музичним мистецтвом крізь призму ідей естетичного виховання Н. Й. Волошиної; презентувати творчі завдання, в основі яких – синтез мистецтв слова і музики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музика, на думку О. Лосева, є "слово і вираження" і "включає в себе свій логос, своє слово", "музика втілює не образи становлення, а само становлення як таке", "поезія закріплює це становлення" [10, с. 255]. На нерозривний зв'язок поезії і музики як вид літературно-словесної творчості вказував І. Франко у своєму трактаті "Із секретів поетичної творчості" [13].

На думку психологів, процес навчання починається від здивування, тобто від безпосереднього впливу на емоції. Почуттєвість, емоція є першоджерелом художньої творчості. А пробуджена музичним твором, вона стає психологічним законом, який робить можливим не тільки повноцінне сприйняття учнями художнього твору, а його глибоке розуміння через систему словесних і музичних образів. Творчість українських поетів Лесі Українки, І. Франка, М. Вороного, П. Тичини, А. Малишка, М. Рильського, В. Симоненка, Л. Костенко та ін. не може бути повноцінно представлена на уроці літератури без використання музичного мистецтва. Адже кожен письменник по-своєму "озвучував словом" навколишній світ, який зрозуміти допоможе музика.

Учні старших класів за рівнем свого психологічного, соціального й загальнокультурного розвитку вже підготовлені до осягнення поетичного твору на рівні чуттєвого сприймання художнього твору, через синестезію, асоціації.

Важливою "відправною точкою" уроку української літератури є оголошення теми. Як правило, саме вона налаштовує учнів на певну тональність звучання, взаємозв'язок, допомагає в подальшому різнопланово розкрити художній світ митця, а в ліричному творі – визначити основний об'єкт зображення. На думку Н. Волошиної, "у ліричному творі тема як основний об'єкт зображення розкривається головним чином через поетичне вираження почуттів, переживань, настроїв, роздумів, а також і тих життєвих обставин, які їх викликали" [6]. "Музичне звучання" теми уроку: "Звуки радості і суму в поезіях Івана Франка і Павла Грабовського", "Струни творчості Лесі Українки"; "Не людина, а музика": Життєвий і творчий шлях Павла Григоровича Тичини"; "У симфонії слів, звуків, кольорів поетичного світу П. Г. Тичини" тощо.

Часто у своїй практиці вчителі застосовують прийом мелодекламації. Проте поширеною помилкою педагогів є те, що вони добирають музичний твір лише як звукове тло, не вдаючись до визначення виражальних можливостей музичного твору у співвіднесенні із поетичним. Результатом такого підходу є звучання ліричного і музичного творів у різних площинах, проте це має бути взаємозв'язок, а не лише ілюстрація. У таблиці наведено кілька прикладів музичних творів, рекомендованих (за виражальними можливостями) для мелодекламації українських ліричних творів.

Поетичний твір	Музичний твір, рекомендований для мелодекламації
Павло Тичина "Ви знаєте, як липа шелестить"	Н. Паганіні. Соната №6
Павло Тичина "Арфами, арфами"	Л. Тельнюк "Арфами, арфами"
Олександр Олесь "Чари ночі"	М. Лисенко "Чари ночі", Ф. Ліст "Мрії кохання"
Леся Українка "Стояла я і слухала весну"	Ф. Шопен. Ноктюрн Мі-бемоль мажор
Василь Симоненко "Лебеді материнства"	Г. Майборода "Гуцульська рапсодія"
Максим Рильський ""Молось і вірю..."	В. А. Моцарт. Симфонія серця

Аналіз поетичного твору у взаємозв'язку з музичним мистецтвом ("словесне малювання музики і музичне малювання слова", можна назвати як гру "Музична асоціація").

Н. Волошина зазначала, що "у викладанні літератури особлива увага має бути приділена сприйманню художнього твору", цитувала В. Сухомлинського, який підкреслював, що викладати літературу треба так, щоб учень "сприйняв художній твір, як дивну, чудову музику" [4].

Після ознайомлення учнів з текстом поезії пропонуємо для слухання музичні фрагменти різного характеру й темпу. У світлі ідей національно-патріотичного виховання можна пропонувати старшокласникам фрагменти музичних творів українських композиторів. Проте ознайомлення зі світовою музичною культурою розширює діапазон знань молоді. Прослуховуванню передують завдання (наведемо варіанти відповідно до специфіки ліричного твору, тематики тощо): який музичний фрагмент найвиразніше передає: настрої (тональність) поезії; стан ліричного героя; зображуване явище; красу природи тощо. Учні через власні асоціації повинні визначити художні образи в музиці (визначити темп (швидкий, повільний, стриманий), характер мелодії (сумна, оптимістична, тривожна), гучність звучання (тиха, гучна) і перенести на поезію (завдяки художньо-виражальним засобам). Це сприяє створенню цілісного художнього образу.

Цей процес поетапно можна зобразити так: слухання музичного твору – здивування (вплив на емоції) – сприйняття музичного твору (на слуховому рівні) – визначення музичних образів – пошук дотичних образів у літературному творі – створення цілісного художнього образу – пізнання літературного образу через музичний, через асоціації, пробуджені музикою – краще розуміння ідейно-художнього змісту поетичного твору.

Зазначимо, що учнями добре сприймаються як класичні твори, так і твори сучасної молодіжної музичної культури, що під час подальшого аналізу ліричного твору сприяють осучасненню української класичної літератури.

"Художня література, оперуючи словом, яке також має звукові вібрації, спроможна "настроювати" читача, будуючи складний звуковий образ" [13]. Тому під час аналізу поетичного твору важливим завданням є пошук слухових (звукових) образів (для різноплановості завдання додамо ще й зорові образи). Назвемо завдання "*Пошук слів-звуків і слів-кольорів*". Учитель роздає учням картки-символи із зображенням скрипкового ключа (для звукових образів) і пензля (для зорових). Далі зачитує рядки з поезії, а учні, асоціюючи слово із звуком (кольором), піднімають відповідну картку. Наведемо приклади: "Стояла я і слухала весну" (Леся Українка) (звуковий); "Сміються, плачуть солов'ї" (Олександр Олесь) (звуковий); "Гомонять-бринять пісні / Голосні / І сплітаються в гротески" (Микола Вороний) (звуковий, зоровий); "Лине вся в прозорих шатах" (Микола Вороний) (зоровий); "Старі гаї...все бачать крізь тумани" (Павло Тичина) (зоровий) тощо.

Види мистецтва відрізняються засобами творення образів, а об'єднує їх образність. Тому основою, серцевиною будь-якого мистецтва є образ [12, с. 9]. Створити цілісний художній образ в асоціативній площині для розуміння авторської думки допомагає "*інтенціонал*" – значення, що набуває слово в контексті, яке старшокласники визначають через асоціації і знання про навколишній світ: нейтральне значення слова, кольорову й музичну асоціації. Наприклад, як визначено інтенціонал у творах П. Г. Тичини: "хмари муром" – хмарне небо перед дощем, "мармуровий мур" – перешкоди в коханні, "кучерявий дзвін" – багатозначність рішення тощо [11, с. 40-41].

Важливо пояснювати етимологію слів через мистецькі терміни. Наприклад, елегія, фортепіано (Леся Українка), енгармонізм, кларнетизм, арфа (Павло Тичина), гротески (М. Вороний) тощо.

Варто ознайомлювати учнів з "*музичним родичем*" поетичного твору. Є велика кількість музичних творів, написаних за поезіями українських митців. Наприклад, "Гімн" М. Лисенка, "Ви знаєте, як липа шелестить" М. Вериківського тощо.

Можна запропонувати учням (на вибір) домашнє завдання творчого характеру: створити власну мелодію на слова українських поетів (або уявне створення мелодії на рівні характеристики, якою ця мелодія має бути). Назвемо образно "*Звукове малювання поезії*". Це підтверджує думку Н. Й. Волошиної про те, що "естетичне виховання покликане не лише розвивати в учнів вміння сприймати й оцінювати прекрасне, а й пробудити їхню творчу діяльність" [5].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, використання музичного мистецтва під час вивчення літератури урізноманітнює процес навчання, допомагає глибше проникнути в ідейно-художній задум письменника, сприйняти красу літературного твору, відтворити в уяві змальовані письменником образи й картини, емоційно відчувати їх, а також забезпечує усвідомлення української літератури як його складової частини всесвітнього культурного процесу. Такий підхід є реалізацією методичних ідей Н. Й. Волошиної про естетичне виховання [3], міжпредметні зв'язки, культурологічний підхід до вивчення літератури через синтез мистецтв, що є, на думку науковця, важливим фактором, що визначає якість літературної освіти.

Методика вивчення ліричних творів у взаємозв'язку з музичним мистецтвом потребує подальшого вдосконалення, пошуку нових шляхів проникнення словесного і музичного образів задля створення цілісного художнього образу задля формування гармонійно розвиненої особистості, здатної розуміти українську літературу в загальнокультурному контексті. А методичні ідеї, висловлені Н. Й. Волошиною, є актуальними у ХХІ столітті й тому потребують адаптації під сучасний ґрунт методичної науки.

Використані джерела

1. Біруля В. В. Естетико-виховні можливості художньої літератури / В. Біруля // режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/apdup/2012_1/1-6-45.
2. Волошина Н. Виховання учнів засобами художнього слова / Н. Волошина // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1996. – №7. – С. 2 – 5.
3. Волошина Н. І. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури / Н. Й. Волошина. – К.: Радянська школа, 1985. – 104 с.
4. Волошина Н. Й. 3 теоретичних засад естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова / Н. Й. Волошина // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – С. 9 – 18.
5. Волошина Н. Й. Шляхи аналізу художніх творів і вимоги до нього / Н. Й. Волошина // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – №7. – С. 2-6.
6. Волошина Н. Проблеми літературної освіти й поради Валерія Шевчука в програмотворенні / Ніла Волошина // режим доступу : www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vg/.../36_20.
7. Волошина Н. Й. Твори споріднених галузей мистецтва на уроках літератури / Н. Й. Волошина, С. О. Жила // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – №2. – С.2-5.

8. Жила С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: Монографія / С. О. Жила. – Чернігів: РВК "Деснянська правда", 2004. – 360 с.
9. Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – №10(97). – С. 10-19.
10. Лосев А. Очерки о музыке // Форма. – Стиль. – Выражение. – М., 1995. – С. 255-257, 300-301.
11. Молочко С. "...Не людина, а музика" : Система уроків вивчення творчості Павла Тичини у взаємозв'язку з музикою / Світлана Молочко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 1. – С. 37-50.
12. Пахаренко В.І. Основи теорії літератури / В. І. Пахаренко. – К.: Генеза, 2007. – 296 с.
13. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // режим доступу : www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=624.
14. Шуляр В. Спадщина професора Н. Волошиної і методичні імперативи сучасного уроку літератури / Василь Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 2014. – № 1. – С. 22-25.

Molochko S.

STUDYING UKRAINIAN LITERATURE LYRIC IN CONJUNCTION WITH THE MUSICAL ART IN LIGHT OF N.VOLOSHINA'S IDEAS

The article outlines the components of methodologies to study lyrical works in conjunction with the musical art in high school through the lens of aesthetic education of N.Voloshina's ideas. It is stated that literature has special part in strengthening the spiritual guidance of the younger generation, harmonious development and personal fulfillment, the need for the introduction of new models of training and education, taking into account the achievements of outstanding scientist N.Y. Voloshina, in the light of modern educational trends.

Particular emphasis is placed on the close connection of poetry and music, the importance of studying poetry in conjunction with the musical art.

During this work past studies were analyzed and a solution for interconnection problem between different arts while studying of literature was founded. It is indicated that high school students in terms of their psychological, social and general cultural development are prepared to comprehend the poetic work at the sensory perception of art, through synaesthesia, associations, awakened with the help of music.

Following creative tasks based were proposed by the author based on the synthesis of word and music arts: Musical topic of the lesson (for example, "Chords of Lesya Ukraïka", "In the symphony of words, sounds, colors"); melodeclamation method (recommended music, in unison with lyric) "Verbal music exposition and musical description of the word" (mechanism of determining the whole artistic image) "In search of word-sounds and word-colors" (based on sensory perception of poetic work, the definition of intensional (meaning that receives the word in context) explanation of the etymology of words through artistic terms (enharmonic, grotesque, harp, clarinet), "Sound painting of the poetry", "Musical relatives of the poetry" and so on. Guidelines for their implementation in the educational process are provided by the author of this article.

It has been concluded that it is very important to study literature in conjunction with the musical art to get better understanding of the ideological and artistic content of poetry, students' art knowledge expansion and harmonious development of personality.

Proposed approaches prove N. Voloshyna's idea that aesthetic education is intended not only to develop students' skills to perceive and evaluate beautiful, but also awaken their creative activity.

Key words: *N.Voloshina's methodical heritage, aesthetic education, literature, synthesis of the arts, musical art, integral artistic image, association, intensional.*

Стаття надійшла до редакції 18.10.2016 р.